

GRZEGORZ BRODACKI

Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk

ORCID: 0000-0003-0929-3893

LISTY MARII I MARIANA DĄBROWSKICH
DO WILHELMA FELDMANA W ZBIORACH BIBLIOTEKI
ZAKŁADU NARODOWEGO IM. OSSOLIŃSKICH

OPRACOWAŁ I WSTĘPEM OPATRZYŁ GRZEGORZ BRODACKI

W bogatych zbiorach rękopisów Ossolineum znajduje się pięć listów Marii Dąbrowskiej z lat 1913–1914 oraz jeden jej męża Mariana Dąbrowskiego¹ do Wilhelma Feldmana – redaktora krakowskiej „Krytyki”².

W przededniu wybuchu Wielkiej Wojny niespełna dwudziestopięcioletnia pisarka i publicystka znalazła już swoje miejsce wśród przedstawicieli najmłodszej generacji ludzi pióra. Od 1910 roku przysyłała swe artykuły początkowo do „Gazety Kaliskiej” i „Zarania”, a następnie nawiązała współpracę z kolejnymi pismami (m.in. z „Krytyką”), natomiast w 1913 roku w warszawskim „Echu Literacko-Artystycznym” debiutowała jako pisarka opowiadaniem pt. *We Francji... ziemi cudzej*.

„Istotne miejsce w dorobku Dąbrowskiej zajmuje publicystyka, ściśle związana z jej twórczością literacką, poruszająca głównie społeczne i moralne sprawy spółdzielczości (pojętej w duchu idei E[dwarda] Abramowskiego) oraz problematykę ówczesnej wsi”³. Do najważniejszych wówczas prac należały, wydane przez Towarzystwo Kooperatystów: *Finlandia, wzorowy kraj kooperacji* oraz *Kooperatyzm wsi belgijskiej* (Warszawa 1913).

¹ Marian Dąbrowski (1882–1925) – publicysta, działacz Polskiej Partii Socjalistycznej (dalej: PPS), w 1908 roku przebywał w Brukseli, a następnie w latach 1912–1914 w Londynie; od 1911 roku mąż Marii Dąbrowskiej.

² Dz. Rękopisów ZNiO, sygn. 12278/III, s. 61–78; list M. Dąbrowskiego, s. 65. W. Feldman otrzymał list M. Dąbrowskiego wraz z listem pisarki z 18 listopada 1913 (list 2.).

³ E. Korzeniewska, *Dąbrowska Maria*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*. Red. J. Krzyżanowski [et al.], t. 1, Warszawa 1984, s. 179.

Aktywność publicystyczna Dąbrowskiej w interesujących nas latach 1913–1914 była niezwykle bogata. Janina Wojciechowska w książce *Maria Dąbrowska – jej związki ze spółdzielczością* zaprezentowała wybór ok. 30 artykułów i utworów autorki dotyczących tematyki spółdzielczej⁴. Z kolei Zofia Biłek, prezentując bibliografię publicystyki społeczno-politycznej pisarki z tego okresu, przywołuje łącznie aż 94 artykuły⁵. Dąbrowska zamieszczała je głównie w „Zaraniu”, „Bluszczu”, „Prawdzie”, „Społem” i w „Tygodniku Polskim”.

Listy Marii Dąbrowskiej do Wilhelma Feldmana ukazują początki szerszej współpracy z redaktorem krakowskiego miesięcznika. Wraz z listem z 23 stycznia 1913 autorka *Nocy i dni* przesyła Feldmanowi nowelkę pt. *Pan* i pyta, czy zechciałby przyjąć ją do grona współpracowników pisma. W liście stwierdza: „Prócz prac artystyczno-literackich, którym oddaję się mało, mogłabym nadsyłać artykuły [o] treści społecznej (np. z dziedziny spółdzielczości, życia społeczno-narodowego Królestwa itd.)”.

Oferta Dąbrowskiej została życzliwie przyjęta. Z listu z 18 września 1913 dowiadujemy się, że Feldmana najbardziej zainteresowały sprawy ruchu ludowego w zaborze rosyjskim. Dwa listy z drugiej połowy 1913 roku zostały wysłane z Londynu, ponieważ pisarka, dzięki Towarzystwu Kooperatystów z Warszawy, uzyskała stypendium na wyjazd do Anglii.

Niestety, współpraca Dąbrowskiej z „Krytyką” nie okazała się owocna. Autorka zbiorów opowiadań *Dzieci ojczyzny czy Uśmiech dzieciństwa* kilkakrotnie usprawiedliwia się przed Feldmanem, że z różnych powodów nie może na czas przygotować odpowiednich artykułów do pisma, które wysoce ceni. Podczas półtorarocznej wymiany korespondencji udało jej się przekonać Feldmana, by po roku opublikował nowelkę *Pan*, a jej dokonania publicystyczne w „Krytyce”, mimo przedkładanych propozycji, reprezentuje, niestety, tylko jeden artykuł.

W tekście korespondencji ortografia i interpunkcja, jak również wyróżnienia w postaci podkreśleń, zostały podane zgodnie z oryginałem.

⁴ J. Wojciechowska, *Maria Dąbrowska – jej związki ze spółdzielczością*, Warszawa 1984, s. 94–95.

⁵ Z. Biłek, *Bibliografia publicystyki społeczno-politycznej Marii Dąbrowskiej w latach 1910–1962*, [w:] *Pięćdziesiąt lat twórczości Marii Dąbrowskiej*. Red. E. Korzeniewska, Warszawa 1963, s. 353–359.

LISTY MARI DĄBROWSKIEJ

1.

Warszawa, 23 I 1913

Szanowny Panie,

Powołując się na brata mojego męża, czyli szwagra mojego, Józefa Dąbrowskiego (adwokata z Kalisza)⁶ oraz na p[ana] Malinowskiego⁷ (jestem od trzech lat stałą współpracowniczką „Zarania”⁸), ośmielam się przesłać Szanownemu Panu załączoną przy liście nowelę⁹ z prośbą o łaskawy zwrot rękopisu w razie nieprzyjęcia do druku. Jednocześnie chciałabym zapytać, czy moje współpracownictwo w „Krytyce”¹⁰ zechciałby Pan przyjąć oraz jakie są tego współpracownictwa warunki (pod które podciągnęłabym załączoną nowelkę, o ile będzie ona drukowana). Prócz prac artystyczno-literackich, którym oddaję się mało, mogłabym nadsyłać artykuły [o] treści społecznej (np. z dziedziny spółdzielczości, życia społeczno-narodowego w Królestwie itd.)¹¹.

Oczekując łaskawej odpowiedzi łączę wyrazy głębokiego szacunku

Maria Dąbrowska

⁶ Józef Dąbrowski (1876–1926) – prawnik, literat, publicysta i działacz społeczny, przywódca Ligi Państwowości Polskiej; starszy brat Mariana, męża Marii Dąbrowskiej. W latach 1897–1904 był członkiem PPS, korespondentem warszawskim „Przedświtu”, a następnie nauczycielem w kaliskim gimnazjum. Pod pseudonimem J. Grabiec ogłosił wiele prac publicystycznych i historycznych. W latach 1908–1913 należał do współpracowników „Krytyki”; w piśmie tym zamieścił dziewięć artykułów i jedną recenzję.

⁷ Maksymilian Malinowski, właśc. Maksymilian Miłgaj (1860–1948) – działacz ruchu ludowego, propagator spółdzielczości, nauczyciel i publicysta, poseł na sejm i senator Rzeczypospolitej Polskiej w okresie międzywojennym. Był założycielem i redaktorem naczelnym „Zarania”; w latach 1913–1914 należał do Stronnictwa Narodowo-Radykalnego.

⁸ „Zaranie” – tygodnik wydawany w Warszawie w latach 1907–1915, pod redakcją M. Miłgaj-Malinowskiego. Pismo przeznaczone było dla mas chłopskich, głosiło postępowe idee demokratyczne i niepodległościowe, walczyło o podniesienie poziomu wiedzy rolniczej wśród chłopów. Duży nacisk kładziono na zagadnienie spółdzielczości i walkę z klerikalizmem na wsi. „Zaranie” było ośrodkiem ruchu ludowego w Królestwie (zwanego też ruchem zaraniarskim); do współpracowników należeli wybitni działacze ludowi: Jan Piliński (Adamowicz), Jakub Bojko, Jadwiga Dziubińska, Irena Kosmowska, Tomasz Nocznicki oraz m.in. M. Dąbrowska (artykuły na temat społecznej sytuacji proletariatu wiejskiego i miejskiego). Pismo wspierali ponadto liczni (ok. 400) korespondenci, także wśród wychodźców polonijnych z krajów Europy, obu Ameryk, zwłaszcza z Brazylii. W dziale literackim zamieszczali utwory pisarze ludowi (Władysław Kowalski, Waclaw Pieślak, Kajetan Sawczuk), drukowano też m.in. poezje Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Zygmunta Krasińskiego, Jana Kasprowicza, Marii Konopnickiej, utwory Władysława Orkana. Ukazywały się także dodatki, m.in. dla młodzieży „Świt – Młodzi idą” (1911–1914), dla rodziców i nauczycieli „Sprawy Szkolne” (1912–1914). W 1915 roku władze carskie dokonały wielu aresztowań wśród „zaraniarzy” i zamknęły „Zaranie”. Zob. *Literatura polska...*, t. 2, s. 673.

⁹ Chodzi o nowelę pt. *Pan* (zob. początek listu 2. oraz przyp. 13. do tego listu).

¹⁰ „Krytyka” – miesięcznik społeczno-literacki i naukowy, wydawany w Krakowie w latach 1896–1897 i 1899–1914 (od stycznia do kwietnia 1901 we Lwowie). Do 1900 roku faktycznym redaktorem pisma był Ludwik Bruner, pseud. Jan Sten. Po objęciu redakcji pod koniec 1900 roku przez W. Feldmana „Krytyka” stała się jednym z najważniejszych czasopism Młodej Polski aż do wybuchu pierwszej wojny światowej.

¹¹ Zob. początek listu kolejnego.

Adresować proszę do mnie:
Kanononia 8. Redakcja „Zarania”
Dla Marii Dąbrowskiej

2.

5, Queen's Crescent
Haverstock Hill¹²
London N.W.
18 IX 1913

Szanowny Panie

Wiosną przesłałam Sz[anownemu] Panu nowelę pt. *Pan*¹³, która została zakwalifikowana jako nieodpowiednia do druku. Będę bardzo wdzięczna, jeśli Szanowny Pan zechce mi ją łaskawie odesłać do Londynu pod wyżej wskazany adres. – Również wiosną zaszczycił mnie Szanowny Pan propozycją współpracownictwa w „Krytyce” w sprawach ruchu ludowego w Królestwie. Nie odpowiedziałam, ponieważ chciałam była od razu przesłać artykuł z powodu Zjazdu Staszicowców (pisałam o tym w „Prawdzie”: *Dwa zjazdy* Nr 12¹⁴). – Tymczasem złożyło się tak, że wyteżona praca zarobkowa i rozmaite inne absorbujące mi czas sprawy, nie dozwoliły odpowiednio do „Krytyki” opracowanego artykułu wygotować. Wkrótce wyjechałam z kraju, a z zagranicy trudniej mi będzie artykuły tego rodzaju opracowywać ze względu na brak niektórych materiałów. O ile po powrocie do kraju będę mogła „Krytyce” tego rodzaju prace złożyć – uczynię to z najwyższą przyjemnością.

Łączę dla Szanownego Pana wyrazy poważania – i oczekuję łaskawej odpowiedzi
Maria Dąbrowska

¹² Queen's Crescent i Haverstock Hill – ulice w północno-zachodnim (N.W.) Londynie, w dzielnicy Camden, wchodzącej w skład tzw. Londynu Wewnętrznego, w obrębie Wielkiego Londynu.

¹³ Opowiadanie *Pan* powstało pod koniec 1912 roku; w połowie grudnia 1912 M. Dąbrowska wysłała mężowi rękopis do oceny, ten zaś obiecał, że postara się o jego opublikowanie. Jak widzimy, M. Dąbrowska sama przesłała ten utwór do „Krytyki” (gdzie w tece redakcyjnej przeleżał cały rok).

¹⁴ Precyzyjniej: M. Dąbrowska, *Dwa zjazdy chłopskie*, „Prawda” 1913, nr 12, s. 4–6. W artykule tym M. Dąbrowska odniosła się do dwóch zjazdów organizacji chłopskich: Staszicowców (zob. list 5, przyp. 24.) i kółek Centralnego Towarzystwa Rolniczego (dalej: CTR; zob. list 5, przyp. 25.). Pisarka przedstawiła najważniejsze potrzeby środowiska wiejskiego zaprezentowane na obydwu zjazdach, w dużej mierze zbieżne. Stwierdziła jednak, że „CTR czyni dużo – i bez wątpienia do postępu wsi naszej, jeśli go mierzyć na liczby, przyczynia się. Jeśli jednak chcemy szukać w Polsce jednej z tych sił, które pchają świat – oczy nasze zwrócą się na Staszicowców” (s. 5). I właśnie to Staszicowcy są pisarce ideowo bliżsi, choć równocześnie potrafi ona uczciwie docenić dokonania kółek CTR na rzecz ludu.

3.

5, Queen's Crescent
Haverstock Hill, N.W.
15 XI 1913

Szanowny Panie

Niesłuszna spotkała mnie wymówka. Piszę i drukuję dopiero 2 ½ lat. – W tym roku zaś dopiero zwrócił się Sz[anowny] Pan do mnie i raczył zaproponować współpracownictwo w „Krytyce”. – Również w tym roku dopiero poważylałam się marzyć o współpracownictwie w rzeczy tak poważnej i odpowiedzialnej jak miesięcznik i w dodatku „Krytyka”. Usprawiedliwiłam też w swoim ostatnim liście, dlaczego dotąd artykułu o ruchu ludowym w Królestwie nie napisałam.

Wypadek, na skutek którego obecny mój artykuł napisałam nie ma dla mnie najzupełniej charakteru osobistego ataku. Jakkolwiek z J. Grabcem¹⁵ łączą mnie bardzo bliskie węzły przyjaźni i powinowactwa – w artykule moim nie chodziło mi bynajmniej o niego, ani o atak na niego. – On nie potrzebuje obrony – zaś tym bardziej mojej – natomiast jego poglądy na politykę ludową potrzebują dla naszej demagogizowanej opinii szerokiego oświetlenia.

W artykule moim chodziło mi jedynie o oświetlenie jednego z [?] się odbywających zjawisk demagogii – które przywykliśmy w czambuł uważać za dobre dlatego, że czynione po ciemku – albo też z tej samej racji bez krytycznego oświetlenia w czambuł potępiać. – Oczywiście czyniąc to musiałam bronić J. Grabca jako jedynego w Królestwie pisarza – ideologa polityki ludowej. – Jestem niezmiernie szczęśliwa, że przedsięwzięte zadanie udało mi się na tyle, że Sz[anowny] Pan rzecz moją do „Krytyki” zakwalifikował.

Teraz odpowiedzi ściśle faktyczne:

1) Z wioską będę w kraju i wtedy – obiecuję opracować dla „Krytyki” szereg artykułów z dziedziny ruchu ludowego [w] Królestwie jak najsumiennie rozstrząsających rzecz i jak najściślej sumujących fakty. – Obecnie warunki nie pozwalają mi dać tego, jak i wstępu do przesłanego artykułu. Byłyby to rozwodnione i ogólnikowe – i niezawodnie nie dałoby pojęcia o ruchu. Tu trzeba ścisłych faktów – z których dopiero wyciągać wnioski. – Bardzo mi jest nieprzyjemnie, ale doprawdy, nie mając pod ręką ścisłych danych nie mogłabym tego zrobić sumiennie. Toteż prosiłabym może o zrobienie odnośnika redakcyjnego, że o dorobku kulturalnym pracy zaraniarskiej „Krytyka” umieści szereg artykułów w r[oku] 1914¹⁶.

Jest jeszcze inne wyjście. W ostatnim n[ume]rze „Przedświtu”¹⁷, jaki się na świecie Bożym ukazał – drukowałam dość duży artykuł o ruchu zaraniarskim

¹⁵ Zob. list 1, przyp. 6. Uwagi M. Dąbrowskiej dotyczą artykułu pt. *O czerwony postaw* [w obrotu odezwy J. Grabca w „Zaraniu”], który w 1913 roku zamieściła „Krytyka” (t. 39, z. 12, s. 262–271).

¹⁶ Uwagi M. Dąbrowskiej odnoszą się do artykułu, którego W. Feldman nie zamieścił na łamach „Krytyki”.

¹⁷ „Przedświt” – pismo socjalistyczne wychodzące w latach 1881–1920, początkowo jako pismo Socjalno-Rewolucyjnej Partii „Proletariat”, a następnie PPS. Od 1913 roku wychodziło we Lwowie, zaś w latach 1916–1920 w Warszawie pod redakcją Mieczysława Niedziałkowskiego.

w Krakowie pod pseudonimem J. Stępek¹⁸. Jeśli się Sz[anownemu] Panu uda z tego artykułu wykroić (dosłownie) wstęp do obecnego, to dobrze. Jednak ja osobiście nie chciałabym tego, gdyż tamten artykuł pisany jest rok temu za granicą, przed moim osobistym bliskim zetknięciem się z ruchem zaraniarskim w kraju. Rzecz wyszłaby pozeszywana, nie [?] i nie czyniłaby wrażenia. Toteż ja proszę Pana o taki jak wyżej odnośnik.

2) Co do skrótów. – Oczywiście jeśli są niezbędne – niech je Pan zrobi, ale może uda się zrobić tylko najkonieczniejsze, tj. te, które potrzebne są dla warszawskiej cenzury. Druga część art[ykułu] jest dla mnie b[ardzo] ważna, ponieważ właśnie charakteryzuje ideowość ruchu zaraniarskiego. Ja więc najserdeczniej proszę o łaskawą względnosc. – Sz[anowny] Pan tak dobrze pojmujący tajemnicę twórczości, wie doskonale, co się dzieje z autorem nawet skradzionego artykułu, gdy widzi, jak pouciekały tu i tam jego myśli i wrażenia. – Zanosząc jednak tę prośbę oczywiście do uznania Sz[anownego] Pana pozostawiam wszelkie poprawki zwłaszcza stylistyczne oraz usunięcie przeciągnięć – bo nawet myśląc mam zwyczaj powtarzać kilkakrotnie jedną myśl. – Pozostaje najważniejsza myśl: sprawa szkolna¹⁹. I oczywiście sprawa najtrudniejsza. – „Zaranie” jest za siecią szkolną, ale i Grabiec jest za siecią szkolną, w ogóle w prasie Królestwa jedyny „Tygodnik Polski” jest przeciw sprawie sieci szkolnej – natomiast tak niepodległościowe pismo jak „Goniec” jest za siecią szkolną. To samo trzeba powiedzieć o „Prawdzie”. – Zda je mi się, że „Krytyka” będzie musiała umieścić źródłowe artykuły w tej ciekawej sprawie, za którą opowiada się większość społeczeństwa w Królestwie. A ze względu na wyz[ej] wspomniane ustosunkowanie sił, trzeba by za dużo pisać w tym artykule – dlatego proponuję również odnośnik drugi, że Redakcja zastrzega sobie krytyczny pogląd na stosunek zaraniarzy w sprawie sieci szkolnej – i że o tej sprawie drukować będzie artykuły. Osobiście myślę, że Grabiec mógłby o tym pisać. Ja tymczasem nic nie mogę o tym napisać, ponieważ jestem właśnie w trakcie intensywnego przemyślenia tej sprawy. – W trakcie którego zaczynam się bodaj ku opinii „Tyg[odnika] Polskiego” skłaniać. W każdym razie stosunek „Zarania” do tej sprawy jest uczciwy. Posyłam mój artykuł, w którym zakreślony [jest] odpowiednio wstęp.

Proszę wybaczyć pośpiech, chcę list [jak] najprędzej wysłać

M. Dąbrowska

¹⁸ W tym czasie M. Dąbrowska posługiwała się także pseudonimem Maria Nowa.

¹⁹ Swoje poglądy dotyczące szkolnictwa polskiego w Królestwie pisarka w latach 1913–1914 przedstawiła m.in. w artykułach: *Refleksje o stosunku społeczeństwa do szkolnictwa polskiego* („Tygodnik Polski” 1913, nr 21, s. 324–326), *Czerwcowe dni. I, II. Refleksje* („Tygodnik Polski” 1913, nr 25, s. 393–395; nr 26, s. 410–413) i *Szkoła ludowa a wychowanie* („Sprawy Szkolne” [dod. do „Zarania”, nr 19] 1913, nr 4, s. 13–14; podp.: J.S.).

4.

5, Queen's Crescent
Haverstock Hill
London N.W.
21 II 1914

Szanowny Panie

Ośmielam się przesłać ten maleńki wycinek z „Gońca”²⁰ – 19 lutego (poranny) na dowód, jak dalece na krwawej prawdzie życia oparta jest moja nowelka pt. *Pan* – pisana pod wrażeniem podolskiego wypadku w roku zeszłym 50 rocznicy²¹ – jaki się równie w Kaliskiem w mojej okolicy zdarzył, a nie był jedyny ani w tej okolicy, ani w całym kraju. – Jednocześnie upraszam o zmianę tytułu mojej nowelki *Pan* – na *Polowanie*, co będzie właściwszym i nie będzie miało pozorów „jątrzenia klas” – co nie leżało bynajmniej w moim zamiarze i o usunięcie motto z *Wesela*²².

Łączę wyrazy głębokiego szacunku

Maria Dąbrowska

PS Prosiłabym o łaskawe zachowanie tego wycinka.

M.D.

5.

Glina²³, 25 VI 1914

Szanowny Panie Redaktorze!

Najmocniej przepraszam za tak długie milczenie – ale jestem w ciągłych po kraju rozjazdach i pracy – nie byłam w możności nic dotąd napisać.

Posyłam artykuł o ogólnym dorobku Sekcji Mleczarskiej i Tow[arzystwa] im. Staszica²⁴ – następny będzie szczegółowszy o pracy samych kółek na podstawie

²⁰ Po otrzymaniu tego listu „Feldman usunął motto z *Wesela*, natomiast nie zmienił tytułu. Wycinek, który otrzymał pt. *Polowanie* («Goniec Poranny» 1914 nr 80 s. 8), zawierał następującą wiadomość: »W lasach majątku Zbiersk, jak pisze 'Kurier Kaliski', p. Wojciech Wyganowski, jeden z koryfeuszów naszego obywatelstwa, w końcu stycznia urządził wielkie polowanie, w którym wzięli udział przedstawiciele żandarmerii w Królestwie Polskim, jak to: generałowie Uthoff i Kraszowski, pułkownik Krzyżanowski, prezes Komisji Włościańskiej, naczelnicy powiatów i inni. Polowanie udało się świetnie, a po jego skończeniu p. Wyganowski w dobrach w Petrykach podejmował gości ze staropolską gościnnością« (M. Dąbrowska, *Opowiadania*. Wstęp, redakcja i przypisy E. Korzeniewska, Warszawa 1967, s. 808). Utwór ten ukazał się na łamach „Krytyki” (1914, t. 2 z. 1, s. 27–33), a następnie dopiero po przeszło 50 latach w podanym wyżej zbiorze opowiadań pod redakcją Ewy Korzeniewskiej.

²¹ Pisarka ma na myśli 50. rocznicę wybuchu powstania styczniowego.

²² Nie wiadomo, który cytat z *Wesela* Stanisława Wyspiańskiego stał się mottem tego opowiadania.

²³ Glina – wieś w województwie mazowieckim, w powiecie otwockim, w gminie Celestynów. W folwarku Glina pod Otwockiem koło Warszawy od wiosny 1914 do marca 1920 mieszkali: siostra M. Dąbrowskiej Helena Hepke i jej mąż Stanisław, który był tam administratorem. Pisarka bywała często w Glinie po zakończeniu pierwszej wojny światowej; w *Nocach i dniach* opisała Glinę pod nazwą Zabłocie.

²⁴ Towarzystwo Kółek Rolniczych im. Stanisława Staszica (TKR) – legalne społeczno-gospodarcze stowarzyszenie chłopów Królestwa Polskiego działające w latach 1906–1915. Powstało w 1906 roku z inicjatywy działaczy Związku Młodej Polski Ludowej. Celem Towarzystwa było „podniesienie dobrobytu, oświaty i moralności ludu”, a także „krzewienie wiedzy demokratyzmu i świadomo-

osobiście obserwowanych przeze mnie faktów. Później nadesłę art[ykuł] o działalności kółek CTR²⁵, aby był całokształt mej pracy rolniczej.

PS Jeśli Pan uważa, że art[ykuł] *Kwiatki polskie*²⁶ lepiej jest nie podpisywać, to proszę o zamianę całego podpisu na M.D.

Podpisałam dlatego, że wymieniam w nim nazwiska innych ludzi – i o ile by Sz[anowny] Pan podpisał M.D., to należałoby i te nazwiska powykreślać. Jeśli powykreśla Sz[anowny] Pan nazwiska, to i podpis zostawić.

Wkrótce zaś przyślę artykuł o rozwoju spółdzielczości spożywczej w zab[orze] rosyjskim – a zarazem albo ja, albo ktoś, kogo o to poproszę prześle artykuł o polityce kolonizacyjnej rosyjskiej – może mógłby Grabiec o tym napisać.

O rzeczach nielegalnych oczywiście nic pisać nie można i tak boję się, żeby moje artykuły nie szkodziły tutejszym pracom.

Niech Sz[anowny] Pan będzie łaskawym: drukować je pod tym względem.

Przesyłam Sz[anownemu] Panu wiązkę kwiatów serwilizmu²⁷ z naszego pola. Łączę wyrazy szacunku

M. Dąbrowska

Adres: 7 Kapucyńska m. 4. Warszawa – u pp. Wacławów Dąbrowskich²⁸.

LIST MARIANA DĄBROWSKIEGO

[Londyn, 18 IX 1913]

Szanowny Panie Redaktorze

Zaabsorbowanie zupełnie dziennikarstwem nie pozwoliło mi dotychczas skorzystać z łaskawej propozycji Szanownego Pana. Obecnie mam w przygotowaniu

ści praw i obowiązków obywatelskich? Do czołowych działaczy należeli: Tomasz Nocznicki, Błażej Dzikowski, Jan Kielak, Piotr Koczara, Teofil Kurczak, Mateusz Manterys. Na czele TKR stał Zarząd Główny. Podlegały mu kółka rolnicze, których w latach 1907–1914 zorganizowano łącznie 140 (głównie w Warszawskim, Kieleckim, Lubelskim), zrzeszających ok. 3 tys. chłopów. Po powstaniu w grudniu 1915 Polskiego Stronnictwa Ludowego TKR, zgodnie ze stanowiskiem tej partii, włączyły się do pracy Wydziału Kółek Rolniczych (WKR) przy Centralnym Towarzystwie Rolniczym. Artykuł, o którym mowa, nie ukazał się na łamach „Krytyki”.

²⁵ Centralne Towarzystwo Rolnicze (CTR) – organizacja rolnicza założona w 1907 roku, działająca na terenie Królestwa Polskiego. CTR składało się z wielu wydziałów (rolny, hodowlany, mleczarski, leśny, rybacki, społeczno-ekonomiczny, doświadczalno-naukowy, w tym WKR). Do głównych działaczy i organizatorów CTR należeli m.in.: Stanisław Chełchowski, Seweryn Czetwertyński, Władysław Grabski, Marian Kiniorski i Kazimierz Rogoyski.

²⁶ Artykuł o tym tytule nie został opublikowany także przez inne periodyki w 1914 roku.

²⁷ Serwilizm – służalczość, bezkrytyczne podporządkowanie się, uniżoność; nie wiadomo, co pisarka przesłała W. Feldmanowi.

²⁸ Mowa o Wacławie Dąbrowskim i jego żonie Wandzie: Wacław Dąbrowski (1879–1962) – mikrobiolog; był młodszym bratem Józefa (zob. list 1., przyp.6.), a starszym Mariana, męża pisarki. W 1911 roku zorganizował Instytut Fermentacyjny i Bakteriologii Rolnej, zwany następnie Instytutem Przemysłu Fermentacyjnego; od 1918 roku profesor mikrobiologii w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Wanda Dąbrowska, z d. Kocielewna (1884–1974) – bibliotekarka, bibliograf, działaczka oświatowa, autorka publikacji z zakresu bibliotekoznawstwa. W latach 1904–1922 pracowała jako nauczycielka, a od 1915 roku także jako bibliotekarka.

kilka rzeczy o Irlandii²⁹. Drukowałem już dłuższą rzecz o Dawitt³⁰ w „Tyg[odniku] Pol[skim]”³¹ z tego cyklu.

Otóż chciałbym wiedzieć, czy „Krytyka” zechce umieścić mi dłuższą rzecz o Rewolucji 1798 roku w Irlandii³². Ciekawe stosunki z Dyrektoriatem – walka chłopska, republikanie w [?] – Okres zupełnie nieznany w Polsce. Sądzę, że ze względu na zbliżający się koniec roku cały cykl o Irlandii bodaj 6 artykułów nie zawadziłyby zupełnie. – Naturalnie tylko po otrzymaniu zgody Szanownego Pana przystąpiłbym do korygowania i retuszowania surowego materiału jaki posiadam.

Przesyłając wyrazy głębokiego szacunku oczekuję łaskawej odpowiedzi

M[arian] Dąbrowski

PS W razie zgody, zechce mi Szanowny Pan nadesłać n[ume]ry „Krytyki” z r[oku] ub[iegłego] z artykułem S. Posnera³³ o Irlandii³⁴.

²⁹ Na łamach „Krytyki” ukazały się tylko dwie publikacje M. Dąbrowskiego: *Prądy wśród młodzieży* (1914, t. 41, z. 2, s. 128–132; z. 3, s. 200–203) oraz *W odpowiedzi kol. Leonowi Stańskiemu* (1914, t. 42, z. 2, s. 114–116). Artykułu dotyczącego Irlandii „Krytyka” nie zamieściła.

³⁰ Zob. przyp. kolejny.

³¹ „Tygodnik Polski” – pismo warszawskie ukazujące się w latach 1912–1914 i 1915–1916 związane z Stronnictwem Narodowo-Demokratycznym. Jak można przeczytać w opracowaniu *Prasa polska w latach 1864–1918* (Warszawa 1976): „Gdy w 1911 r. Narodowa Demokracja wycofała się z bojkotu szkół rosyjskich w Królestwie, nastąpił rozłam w jej szeregach w postaci tzw. secesji, kierowanej przez Stefana Bukowieckiego, Gustawa Simona i Stefana Dziewulskiego. Organem secesji był założony na początku 1912 r. legalny periodyk »Tygodnik Polski«. Na łamach tego pisma publikowało swe artykuły wielu wybitnych publicystów sympatyzujących z orientacją proaustriacką. Oprócz artykułów na tematy społeczno-polityczne redakcja zamieszczała wiele materiałów literackich i popularnonaukowych. Swoje opozycyjne stanowisko wobec władz „Tygodnik Polski” zaznaczał przy ocenie aktualnej polityki oświatowej rządu, wskazując, że nie odpowiada ona aspiracjom społeczeństwa polskiego” (s. 70). W latach 1913–1914 na łamach „Tygodnika Polskiego” ukazało się łącznie 14 artykułów M. Dąbrowskiego, stanowiących cykl pt. *Sylwetki z Anglii*. Były to: *Mr Asquith* (1913, nr 13, s. 197–198); *Michał Dawitt* (1913, nr 18, s. 276–278; nr 19, s. 291–293); *Mrs Pankhurst* (1913, nr 22, s. 340–341); *Sir John Lubbock* (1913, nr 30, s. 469–470); *Sir Edward Grey* (1913, nr 31, s. 491–492); *Sir Edward Carson* (1913, nr 36, s. 565–566); *Mr Lloyd George* (1913, nr 40, s. 628–629); *General-lejtenant Sir Baden Powell* (1913, nr 43, s. 678–680); *Izaak Butt* (1913, nr 45 s. 715–716); *Jim Larkin* (1914, nr 1, s. 11–13); *Józef Chamberlain* (1914, nr 10, s. 149–150); *Alfred Russel Wallace* (1914, nr 12, s. 187); *John Redmond* (1914, nr 20, s. 315–316).

³² Rewolucja irlandzka 1798 roku – wielomiesięczny konflikt niepodległościowy ludności irlandzkiej przeciwko brytyjskiemu panowaniu w Królestwie Irlandii. Trwał od 23 maja do 23 września 1798 i zakończył się klęską powstańców (mimo wsparcia militarnego wojsk francuskich).

³³ Stanisław Posner, właśc. Salomon Posner (1868–1930) – działacz socjalistyczny pochodzenia żydowskiego, senator pierwszej i drugiej kadencji w II Rzeczypospolitej, prawnik i publicysta. W 1913 roku wraz z Karolem Lutostańskim, Szymonem Rundsteinem i Zygmuntem Nagórskim był współzałożycielem czasopisma „Themis Polska”. W latach 1910–1919 mieszkał we Francji, gdzie podczas pierwszej wojny światowej zaangażował się w akcję propagandową na rzecz niepodległości Polski.

³⁴ *Autonomia Irlandii*. (Home Rule), „Krytyka” 1912, t. 35, z. 9, s. 74–81.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Dział Rękopisów ZNiO, sygn. 12278/III: Listy Marii i Mariana Dąbrowskich do Wilhelma Feldmana.

ŹRÓDŁA PUBLIKOWANE

Dąbrowska Maria, *Dwa zjazdy chłopskie*, „Prawda” 1913, nr 12, s. 4–6.

Literatura polska. Zarys encyklopedyczny, Warszawa 1984.

Pięćdziesiąt lat twórczości Marii Dąbrowskiej. Red. E. Korzeniewska, Warszawa 1963.

Prasa polska w latach 1864-1918, Warszawa 1976.

Wojciechowska Janina, *Maria Dąbrowska – jej związki ze spółdzielczością*, Warszawa 1984.

LETTERS FROM MARIA AND MARIAN DĄBROWSKI
TO WILHELM FELDMAN IN THE COLLECTION OF THE LIBRARY
OF THE OSSOLIŃSKI NATIONAL INSTITUTE

SUMMARY

The article contains five letters from Maria Dąbrowska and one letter from her husband Marian Dąbrowski to Wilhelm Feldman, editor of Kraków's "Krytyka", from 1913–1914 from the Ossolineum collection. The letters are preceded by an introduction which draws attention to Dąbrowska's extremely rich journalistic activity, closely linked to her literary work, which deals mainly with social and moral issues of cooperatives.

Dąbrowska's letters to Feldman show the beginnings of a more comprehensive cooperation with the editor of the Kraków monthly. Unfortunately, this cooperation was not fruitful. During a year and a half of correspondence, the writer managed to persuade Feldman to publish the novel entitled *Pan [Mister]* after a year, and her journalistic achievements in "Krytyka", despite the proposals she made, represent only one article.

All the letters were enriched with footnotes, thanks to which the knowledge about the life, work and journalistic achievements of Dąbrowska and her husband in the years 1913–1914, as well as about "Zaranie" weekly magazine and social organisations working for the people at that time was expanded.

KEYWORDS: Maria Dąbrowska, Marian Dąbrowski, Wilhelm Feldman, correspondence